

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

1 JULI
1941

ONDER REDACTIE VAN:
G. A. EVERS

16^e JAARGANG
N° 7

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: VAN SPEIJKSTRAAT 20

MEDEDEELINGEN UIT DE VEREENIGING.

Het Bestuur noodigt de Leden met hun Dames uit tot deelneming aan de excursie op **Zaterdag 12 Juli a.s.**, des namiddags om twee uur, naar

het bolwerk **Zonnenburg** en de daarop gebouwde **Sterrenwacht der Rijksuniversiteit**, benevens naar het bolwerk **Manenburg**.

Over de architectonische en vestingbouwkundige beteekenis treft men van de hand van den heer **W. H. Schukking**, die zelf ook aan de excursie zal deelnemen, hierachter een deskundige toelichting aan, die met medewerking van dr. **G. C. Labouchere** is samengesteld.

Prof. dr. **M. G. J. Minnaert**, directeur van de **Sterrenwacht**, heeft zich bereid verklaard den leden niet alleen het gebouw te laten zien, maar ook het geheele instrumentarium (oude en nieuwe kijkers) te demonstreeren.

Den leden wordt verzocht ten twee ure bijeen te komen vóór de **Sterrenwacht, Zonnenburg 2**.

Namens het Bestuur: **W. A. F. BANNIER**, wvd. Voorzitter.

J. W. C. VAN CAMPEN, Secretaris

(Frederik Hendrikstraat 72).

DE OUDSTE BASTIONS VAN UTRECHT.

Het is nog niet algemeen bekend dat Utrecht belangrijke overblijfselen bezit van de vier steenen, vijfhoekige, bolwerken of *bastions*, in het midden der 16e eeuw gebouwd, vrijwel de eenigste voorbeelden van het Italiaansche stelsel van vestingbouw in ons land en waarvan er slechts één: *Morgenster*, dat aan de noordzijde der stad was gelegen, geheel is gesloopt.

Met de 3 andere: *Zonnenburg* (1551—1552), *Manenburg* (begonnen 1553) en *Sterrenburg* (begonnen 1554) was het beschreven in de „Memorie van 't genee mijn Heere die grave van „Hoochstraten geordonneert heeft te maecken dese jare 1537” in het Gemeente-Archief aanwezig.

Na bezichtiging van alle nog bestaande restanten en met gebruikmaking van de opmetingen en verdere gegevens eronder vermeld, is de hierbij afgedrukte teekening van *Zonnenburg* vervaardigd.

Hier volgt van dat bastion een beschrijving, tevens bestemd tot handleiding bij het te brengen bezoek op 12 Juli a.s.

„*Sonnenborgh is mine naem, Anno XV.LII was ick volmaect teghen den vianden aldus bequaem*”.

Zoo luidde het opschrift van den, met een Zon versierden, gebakken steen, die in den omstr. 1850 vernieuwden gevel van het bolwerk prijkte.

Willem van Noort, reeds in 1541 als ingenieur en architect in dienst der stad, staat te boek als de ontwerper, van alle 4 de bastions. Ook als schilder is hij bekend, doch het is niet waarschijnlijk dat hij, met het schilderen, ook, zooals enkele zijner tijdgenooten, de *vestingbouwkunst* in Italië heeft geleerd. Wel zal hij den invloed hebben ondergaan van de Italiaansche ingenieurs, die te *Antwerpen* voor Karel V hebben gewerkt. Immers, de bastions zijn van het *Oud-Italiaansche stelsel*, waarvan de bolwerken zeer klein zijn en op grooten afstand van elkaar gelegen (evenals de muurtorens in een stadsommuring). In tegenstelling hiermede vertoont het *Nieuw-Italiaansche* systeem grotere bastions, op regelmatige afstanden; daarin werd het eerst de gedachte van het *gebastioneerde front*, geconstrueerd op de binnen-polygoon der versterking, verwezenlijkt. Wij vermelden het hier, omdat *Willem van Noort* ook reeds naar dit stelsel een ontwerp heeft gemaakt, nl. voor een volledige versterking van *Delft* in 1556, hetgeen wel zijn bekwaamheid in den vestingbouw van zijn tijd bewijst.

Behoudens de grootte der bastions zijn er tusschen beide Italiaansche „manieren” geen wezenlijke constructieverschillen. Kenmerkend zijn voor beide:

- 1°. de hooge bekleedingsmuren;
- 2°. de gedeeltelijk teruggetrokken flanken, gedekt door *orillons* of *epaulementen*;
- 3°. de meervoudige, meestal dubbele *kazematten*, voor een verborgen of zg. *traditore* opstelling van de vuurmonden in elke bastionsflank, dikwijls in meer dan één verdieping;
- 4°. behalve de gekazemateerde ook nog een *open* opstelling voor de artillerie en infanterie (musketschutters) boven op den flankwal.

Bij het *Oud-Italiaansche stelsel* waren de bastionspunten of *saillanten* meestal stomp, bij het nieuwe waren zij in den regel recht of scherp, wat samenhang met de kortere bastions-afstanden (*courtines*).

Op de teekening van *Zonnenburg* vinden wij de hier vermelde beginselen terug.

In elke flank treffen we een dubbele gemetselde kazemat in 2 verdiepingen aan, alle door zware gewelven overdekt. De toegangen of *poternes* (ook bij *Manenburg* nog aanwezig) uiteraard aan de achterzijde of *keel* van het bolwerk, zijn met tongewelven overkluisd en bestaan uit:

een midden-poterne, afdalend naar een geheel ommuurde, trapezium-vormige binnenplaats, vanwaaruit de 4 beneden-kazematten te bereiken zijn en

twee stijgende zij-poternes, elk naar een paar boven-kazematten.

De poternes komen aan de stadszijde samen in een portaal, gedeekt met een zesdeelig ribgewelf; de ribben van dat gewelf zijn rechthoekig van doorsnede en rusten op knolvormige kraagstenen.

De frontmuren van de kazematten zijn 2 à 2.50 m dik (bij *Sterrenburg*, waarvan nog slechts de Zuidoostelijke helft van het bastion met de kazematten en het daarop in 1564 gebouwde huisje¹⁾, doch zonder de poternes, over is, zelfs nog zwaarder). In deze muren zijn per kazemat naar alle waarschijnlijkheid aanwezig geweest: één schietgat voor kanon- en één daarnaast voor musketvuur, benevens 2 smalle rookgaten erboven. Van achteren waren de kazematten open.

Voorts is aangegeven, hoe de bekleedingsmuren der facen en flanken van het bastion versterkt waren, nl. door *contreforten* of steunberen, welke vermoedelijk gemetselde bogen droegen, die de functie van *aardbogen* vervulden (besparing van metselwerk). Bij de opgraving in 1854 van een deel van de overblijfselen van het toen reeds in het plantsoen bedolven bolwerk *Sterrenburg*, in verband met de verbreding van de singelgracht op den Zuidwestelijken hoek der stad, zijn de restanten van bedoelde contreforten te voorschijn gekomen. Met stippellijnen zijn ze in onze teekening ingeschetst.

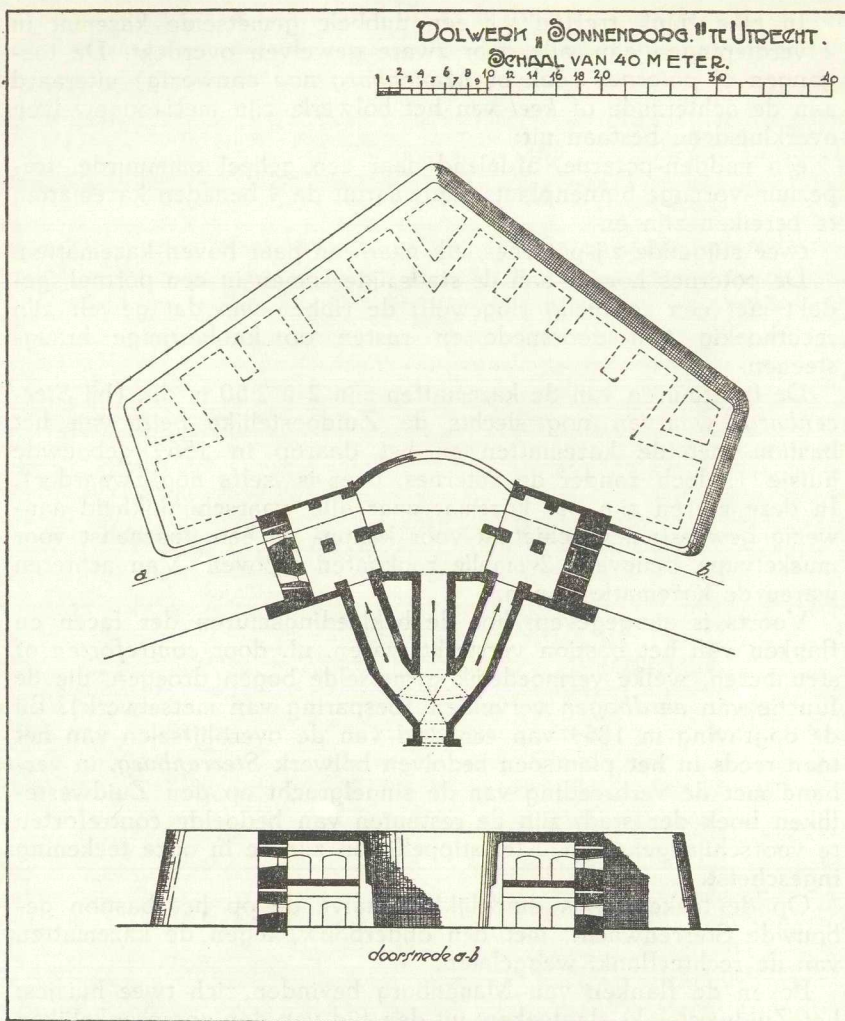
Op de teekening is duidelijkheidshalve de op het bastion gebouwde Sterrenwacht, met den onderbouw, tegen de kazematten van de rechterflank, weggelaten.

Boven de flanken van *Manenburg* bevinden zich twee huisjes; het Zuidwestelijke dagteekent uit den tijd van den oorspronkelijken bouw, het Noordoostelijke is van 1564.

Voorts hebben op de punten der bastions hoektorentjes (*guerites*) gestaan.

Verdere bijzonderheden, voorzoover zij op de afbeelding niet voldoende mochten uitkomen of in deze beknopte beschrijving geen plaats konden vinden, zullen ongetwijfeld bij de persoonlijke bezichtiging en de daarbij dezerzijds te geven toelichting blijken.

1) Deelen van een relief, *Mars* voorstellende en van het oorspronkelijke (waarschijnlijk door *G. Macropedius* gedichte) monumentale opschrift van het bolwerk (alles van 1555 of 1556 en door Willem van Noort) zijn in het *Centraal Museum*.

Naar opmetingen van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg en gegevens in het Gemeente-archief.

Wij besluiten met de vermelding van enkele hoofdafmetingen van het zoo belangrijke vestingbouwkundige monument;

hoogte van het bastion: 8.50 m.

binnenwerksche hoogte van een kazemat: 3.50 m.

breedte van idem 3 m, diepte 6 m.

lengte der bastionsfacen 35 m.

dikte der epaulementen gemiddeld 16 m.

W. H. SCHUKKING; G. C. LABOUCHERE.